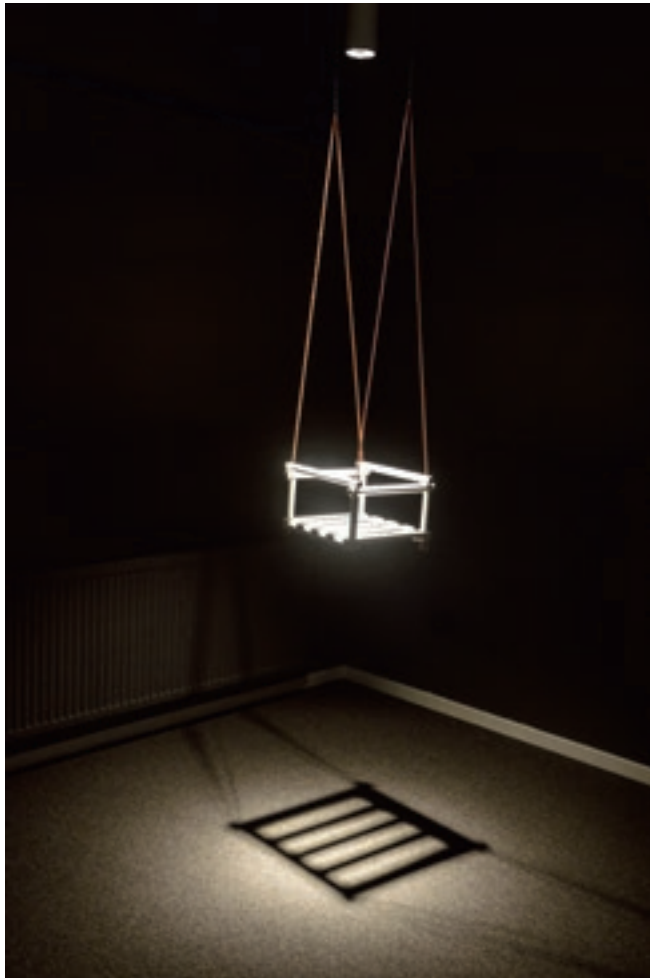

város

A War Childhood Museum kijáratnál folyamatosan mozgó hinta arra utal, hogy az élet még ha időnként ki is leng, egy háborús gyermekkor tapasztalatai után is folytatódik
Fotó: Berényi Marianna

VARGA BENEDEK

1425 NAP

A HÁBORÚS GYERMEKKOR MÚZEUMA
SZARAJEVÓBAN

TAz utolsó gránátot 1996. január 9-én délután 6 órakor lőtték ki Sarajevóban. A célpont a város főutcáján haladó villamos volt. Az 55 éves *Mirsada Duric* a helyszínen meghalt, 19 súlyos sebesültet vittek kórházba. Ezzel az aknagránáttal zárult a város 1425 napos ostroma.

TA kilencvenes évek délszláv háborúja megtervezett háború volt, amelyet Slobodan Milosevic és köre polgárháborúnak és etnikai háborúnak igyekezett beállítani. Az atrocitások, a harcok, a tömeggyilkosságok és a genocídium minden tartományban és vidéken (a Krajínában, Horvátországban, Bosznia-Hercegovinában és Banja Lukában) időben eltolódva, ám kísértetiesen hasonló forgatókönyvvel zajlottak, s ez nem a véletlen műve volt. 1990 elején – több mint fél évvel a szlovén, a horvát és a bosnyák függetlenség kinyilvánítása előtt – Milosevic a Jugoszláv Néphadsereg (*Jugoslavenska Narodna Armija* – JNA) vezérkarának és Pszichológiai Hadviselési Részlegének válogatott tisztjeiből katonai tervezőbizottságot állított fel Belgrádban, amely kidolgozta az úgynevezett *Kerettervet*. A *Keretterv*¹ (*Operacija RAM* vagy *BEDEM 91*) több elemből állt. Ide tartozott a szerb etnikumú lakosság radikalizálása, valamint a nem elég radikális szerbek megfélemlítése, a többiek felfegyverzése. Elsősorban bűnözőkből álló paramilitáris csapatok felállítása, amelyek a kevert népességű területek horvát és bosnyák vagy éppen horvátországi magyar etnikumú lakóit félemlítették meg szélsőségesen kegyetlen módszerekkel. A fegyveres összecsapásokat követte a JNA alakulatainak a körülzárt települések ostromát eldöntő bevetése, majd a szabadcsapatok visszatérése, mindenki kirablása, a nem szerb lakosság 10-20 százalékának lemészárlása és a többiek elüldözése. A tervet Milosevic 1990 augusztusában hagyta jóvá. Az utolsó jugoszláv miniszterelnök, a horvát nemzetiségű Ante Markovic a terv nagyját egy évvel később, 1991

1990 elején – több mint fél évvel a szlovén, a horvát és a bosnyák függetlenség kinyilvánítása előtt – Milosevic a Jugoszláv Néphadsereg vezérkarának és Pszichológiai Hadviselési Részlegének válogatott tisztjeiből katonai tervezőbizottságot állított fel Belgrádban, amely kidolgozta az úgynevezett *Kerettervet*

[1] Tim Judah: *The Serbs: History, Myth and the Destruction of Yugoslavia*. Yale University Press, New Haven 2000, 170–171.

szeptemberében kiszivárogtatta. Mindez nem gátolta a végrehajtást. 1991 az első öbölháború és a Gorbacsov elleni szovjet puccs éve volt – a délszláv háború hónapokig kisebb figyelmet kapott.

¶ A felbomló Jugoszláviában nemcsak paramilitáris alakulatok bűnözői, hivatásos katonák és sorozottak harcoltak, bár a kegyetlenségeket elsősorban a szabadcsapatok követték el, hanem gyakran ismerősök, szomszédok, néha korábbi barátok vívtak háborút egymás ellen. A háborút ma a legtöbb szakértő nem etnikai háborúnak tartja, hanem a késő-jugoszláv elit és a jugoszláv maffia háborújának. Szlovénia gyors leválása után a háború Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában hosszú ideig nyomasztó szerb főlényben zajlott több ezer civil áldozatot szedve, százezreket, ha nem milliókat kényszerítve menekülsorba. A vezető uniós országok tétovásága és az ENSZ tehetetlensége után a horvát és a szerb erők között az Egyesült Államok kiképzési, felszerelési és tervezési segítsége teremtett egyensúlyt, ami az 1995. augusztus 4. és 7. közötti Vihar hadműveletben a horvát alakulatok elsöprő győzelméhez vezetett. Horvátország visszanyerte fennhatóságát az egykori Jugoszlávia horvát tagköztársaságának területe felett. S bár a hadműveletet támogatták a boszniai bosnyák erők is, Bosznia-Hercegovina sorsa továbbra is kérdés maradt. A korábbi események megmutatták, hogy a diplomáciai közvetítések és a kisszámú, homályos mandátummal és elégtelen fegyverrel rendelkező békefenntartók nem tudnak gátat vetni a szélsőséges és alattomos agresszióknak.² Hathatós külső segítség nélkül Bosznia-Hercegovina továbbra is vészjölő jövő elé nézett.

¶ A délszláv háború a kortársakat és az utókort elnémitő jellemzője a civilek elleni kegyetlenkedés gyakorisága és mértéke volt. Ennek megismerése nélkül a sarajevói múzeumot sem tudjuk megérteni. A súlyos atrocitásokat minden hadviselő fél esetében ki lehetett mutatni, sőt nemcsak bevetették a jugoszláv maffia különböző csoportjait, hanem gyakran különböző etnikumokból származó bűnözői csoportok domináltak a harcok alakulását.³ Mégis, szerb részről az üldözések szervezetsége, a szabadcsapatok és a reguláris alakulatok

a háborút ma a legtöbb szakértő nem etnikai háborúnak tartja, hanem a késő-jugoszláv elit és a jugoszláv maffia háborújának

a délszláv háború a kortársakat és az utókort elnémitő jellemzője a civilek elleni kegyetlenkedés gyakorisága és mértéke volt

[2] A srebrenicai mészárlás 1995 júliusában, azaz egy hónappal a Vihar hadművelet előtt történt. A legalább nyolcezer fiú és férfi áldozat mellett a 25-30 ezer nő, gyermek és idős ember bántalmazását és elűldözését az ICTFY (International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia) ugyanolyan genocidiumnak minősítette, mint a tömeggyilkosságokat.

[3] United Nations Commission of Experts, Final Report of the UN Commission of Experts Established Pursuant to Security Council Resolutions 780 (1992), Annex III. A: Special Forces.

tevékenységének aprólékos összehangoltsága és a tömeggyilkosságok mérete meghatározó volt. Mintha az összes pszichopata bűnözőt a legkorszerűbb fegyverekkel felszerelve csatasorba állították volna fegyvertelen polgárok ellen azzal a paranccsal, hogy minél nagyobb terrort bevetve okozzanak minél mélyebb fájdalmat a szembenállóknak. A harcok kezdetén valóban megnyíltak a börtönök a súlyos bűnözők előtt, s a Németországban, Hollandiában, Svédországban és Ausztriában az 1960-as évek óta tevékenykedő bűnözők mind hazaindultak. A célpontok – minden hazugság⁴ ellenére – elsősorban nem a felfegyverzett katonák voltak, hanem a védtelen nők, öregek és gyermekek. Mindez nem az elszabadult indulatokon múlt, hanem aprólékosan kiszámított megfontolásokon nyugodott: a páni félelem hatására civilek tömegei menekültek el otthonukból, őseik földjéről, megteremtve a lehetőséget az etnikailag egységes utódállamok, tartományok, vidékek kialakítására, mindeközben a menekülteket minden vagyonuktól megfosztották. A páni félelem kialakításához a kegyetlenség legszélsőségesebb formáira volt szükség, hogy a többség már a csapatok közeledésének hírére menekülni kezdjen. Gyermekek brutális meggyilkolása, nők tömeges, nyilvános, gyakran családtagjaik előtti csoportos megerőszakolása, a csonkítások, halálra kínzások és a 15 és 70 közötti férfiak tömeges lemészárlása mind ugyanazt a célt szolgálta: a pánikkeltést, a terror légkörének megteremtését.⁵

¶ Nemcsak az eseményekből visszakövetkeztetve tudjuk a kegyetlenség mechanizmusát felfejteni, bár önmagában a kísértetiesen ismétlődő mintázat is árulkodó. Ma már ismertek azok a jegyzőkönyvek, amelyek a Milosevic által felállított katonai bizottság, az úgynevezett Katonai Vonal⁶ (Jovica Stanisic, Mihajl Kertes, Zeljko Raznatovic, azaz Arkan ezredes, valamint Ratko Mladic és Andrija Biorcevic tábornokok) ülésein készültek, ahol a bosnyák háborút megelőző tervezési időszakban a következőképpen fogalmaztak:

„Könnyebben lehet megtörni a bosnyákok morálját, harci kedvét és elszántságát nők, különösen fiatal lányok, de akár gyermekek

[4] Az írott dokumentumokkal szembeni gátlástalan hazugságra tipikus példák a Zeljko Raznatović „Arkan”-nal készült interjúk: https://www.youtube.com/watch?v=w-wlaV_C5uw és https://www.youtube.com/watch?v=w-wlaV_C5uw és <https://www.youtube.com/watch?v=IYaC09xdC38>.

[5] Beverly Allen: *Rape Warfare. The Hidden Genocide in Bosnia-Herzegovina and Croatia* (Ithaca, 1996) című könyvében rámutat a JNA szervezetén belül a Pszichológiai Hadviselés Részlegének aprólékos, előkészítő munkálataira. Todd A. Salzman: (May 1998). „Rape Camps as a Means of Ethnic Cleansing: Religious, Cultural, and Ethical Responses to Rape Victims in the Former Yugoslavia”. *Human Rights Quarterly*. 20 (2) 348–378.

[6] Tim Judah, i. m. 170. és 175–176.

A kiállítás egy olyan hűtővel nyírt, amelyet hiába készített el umokája számára a nagypapa. Mire véget ért a háború, és a gyermek szabadon használhatta volna, már kinőtte
War Childhood Museum
Fotó: Berényi Marianna

megerősökölésével és a muzulmán lakosság vallási intézményei-
ben történő meggyilkolásával.”⁷

hideg fejjel
mérlegelt,
részletesen
megtervezett és
megdöbentő
következésséggel
végrehajtott
akcióorozat a
pénzszerezésre és
a Balkán etnikai
térképének
újrarajzolására

¶ A hideg kiszámítottóság, ahogy a támadásokat a nőkre és a gyer-
mekekre összpontosították, mindent elárul ennek a hábo-
rúnak a motívumairól és céljairól. A civilek elleni minél ke-
gyetlenebb cselekedetek, a terror légkörének kialakítása és a
pánik elterjesztése nem véletlenek sorozata, nem részeg sza-
badcsapatok önkényeskedése volt, hanem hideg fejjel mérle-
gelt, részletesen megtervezett és megdöbentő következetes-
séggel végrehajtott akcióorozat a pénzszerezésre és a Balkán
etnikai térképének újrarajzolására. A barbárság olyan meg-
valósítása volt ez, amely józan ésszel alig érhető fel.

¶ Még ha félretesszük is a kegyetlenség végtelen cinizmusának –
amely kétségtelenül vetekszik az SS vagy az NKVD 20. századi
politikai gyakorlatával – elemzését, az áldozatoknak okozott
trauma mértéke aligha túlbecsülhető. Ez a trauma nemzedé-
keket fog elkísérni. Szarajevó ostroma 1992. április 5-én, vasár-
nap kezdődött, és 1996. február 29-én, csütörtökön ért véget.⁸
1425 napig tartott. 1994. május 27-én, tehát két évvel a harcok
lezárulta előtt, az ENSZ Közgyűléséhez benyújtott jelentésük-
ben, amely a *Study of the battle and siege of Sarajevo* címet viseli,
a jelentéstevők a következő megállapításokat tették:

„Naponta átlagosan 329 tüzérségi lövedék találja el a várost.
1993. július 22. tartja a rekordot 3777 lövedékkel. Az orvlövészek
által leadott lövéseket nagy számuk miatt nem lehetett összesíte-
ni. A gyermekkorúak legalább 40 százaléka adtak le orvlövé-
szek célzott lövést. A gyermekek 51 százaléka látott gyilkosságot.
39 százalékkuk volt szemtanúja egy vagy több családtagja megölé-
sének. 19 százalékkuk látott mészárlást. 48 százalékkuk megtapaszt-
alta, hogy családjával elűzik az otthonából. 73 százalékkuk, hogy
otthonát kézfegyverekkel vagy nehézfegyverekkel veszik tűz alá.
89 százalékkuk él föld alatti óvóhelyen.”⁹

¶ Az orvlövészek távoli, rejtett tüzelőállásban megbújó, nagy ha-
tótávolságú távcsöves puskával felszerelt mesterlövészek,
akik nemcsak a célpont sziluettjét látják világosan, hanem

[7] Idézi Salzman 1998, 356., illetve a jegyzőkönyvben többször ismétlik a célt: „A muzulmán közösségek viselkedésének elemzésében arra jutottunk, hogy csoportjaik morálja, akarata és harci kedve akkor átható alá, ha akcióinkat odairányítjuk, ahol a vallási és társadalmi szerkezet a legterékenyebb. A nőkre, különösen kamaszlányokra gondolunk és a gyerekekre. Ezeket a társadalmi csoportokat érő döntő beavatkozás zavarodottságot teremt, amely először félelmet kelt, utána pánikot, és amely elmeneküléseket fogja okozni a háború által érintett területekről. Ebben az esetben széles propagandakampányt kell hoztánennünk ezekhez a jól szervezett, döntő akciókhoz, hogy a pánikot tovább tudjuk növelni. Megállapítottuk, hogy a döntő beavatkozások és a jól szervezett információs kampány összehangolása önkéntes menekülést tud kiprovokálni számos településen.” Idézi Allen, i. m. 1996, 57.

[8] „Szarajevó ostroma, ahogy közismerten nevezik, a volt Jugoszlávia konfliktusának egy olyan hírhedt epizódja, hogy az embernek egészen a második világháborúig kell visszanyúlania az európai történelemben, hogy párhuzamot találjon rá. Azóta nem fordult elő, hogy professzionális hadsereg ilyen könyörtelen erőszakossággal folytasson hadjáratot egy európai város lakói ellen, a középkori nyomorúság állapotába vesse vissza őket, amelyben folyamatosan életükért kellett aggódjanak.

még arcvonásait is ki tudják venni. 1994 májusáig több ezer szarajevói kislány és kislányra adtak le célzott lövést felnőtt férfiak a várost övező magaslatokról vagy a városból. Az ostrom végéig 15 ezer, a 17. életévét még be nem töltő fiatalt sebesítettek meg, és az eddigi számítások szerint 1601 gyermeket gyilkoltak meg.¹⁰

¶ Az ostrom alatt nem csak gyermekkoruk szökött el egyik pillanatról a másikra, ahogy megsebesültek, ahogy gyakran a szemük előtt veszítették el barátaikat, nagyszüleiket, apjukat vagy anyjukat. Nem egyszerűen a gyermekkoruk múlt el, és adta át helyét a korai felnőtté válásnak, hanem felnőttkoruk súlyos traumák hatására alakult ki. Traumáik egész életükön át elkísérik őket, meghatározva gondolkodásukat, cselekedeteiket.

nem egyszerűen a gyermekkoruk múlt el, és adta át helyét a korai felnőtté válásnak, hanem felnőttkoruk súlyos traumák hatására alakult ki

„Valószínű, hogy a lelki trauma, amelyet az ostrom során szenvedtek el a gyerekek, súlyos terhet ró rájuk az eljövendő években.”¹¹

¶ Ezen a ponton lehet először érzékelni, miért foglal el a 20. századi szenvedések és traumák történetét feldolgozó múzeumok sorában különös helyet a 2017. januárjában megnyílt szarajevói Háborús Gyermek Múzeuma (*Muzej ratnog djetinjstva; War Childhood Museum/WCM*). Nem egyetlen ok teszi különlegessé, hanem inkább a gyermekek szenvedésének, emlékeztetének hálója, amely körbefogja a múzeum létrejöttét, támogatóit és alkotóit, tárgyait és kiállításának megformálását. A trauma feldolgozásának autonóm, közösségi kísérlete. A WCM nem dühödött, nem kétségbeesett kiáltás az igazságtalanság és szenvedés gyötrelmei ellen, hanem halk, finom, mintegy mellékesen odavetett széljegyzet. Nem a nemzeti szenvedésről, nem társadalmi, politikai vagy katonai tényezőkről és világpolitikai, ideológiai vagy korszakos körülményekről, összetevőkről beszél, nem statisztikákat, térképeket, diagramokat prezentál, hanem egy-egy egyszerű tárgy és tárgyak pár mondatos történetével emlékeztet arra, mit jelentett az élet a háborúban a gyerekeknek. Mit jelentett az 1975 és 1994 között születettek számára, akik akkor voltak apróbb-nagyobb gyerekek. Egyszerű vágyakkal és tervekkel,

nem dühödött, nem kétségbeesett kiáltás az igazságtalanság és szenvedés gyötrelmei ellen, hanem halk, finom, mintegy mellékesen odavetett széljegyzet

A vádeljárásban érintett időszakban sehol nem volt biztonságban szándékos támadástól egyetlen szarajevói sem. Sem otthon, sem az iskolában, sem a kórházban.” Stanislav Galic büntetőpere. Vádbeszéd. <https://archive.is/20120716103929/http://sim.law.uu.nl/sim/caselaw/tribunalen.nsf/6c3f0d5286f9bf3c12571b500329d62/31f622000d199e4812571fe004be2-6e?OpenDocument#selecti-on-131.0-131.16>.

[9] Study of the Battle and Siege of Sarajevo. ENSZ-jelentés. 1994. május 27. Final Report of the United Nations Commission of Experts established pursuant to Security Council Resolution 780 (1992) UNO S/1994/674/Add. 2, Vol. II., D fejezet: Civilian casualties; <https://web.archive.org/web/20010222115037/http://www.ess.uwe.ac.uk/com-expert/ANX/VI-01.htm>.

[10] Még a Milosevic nevét viselő propaganda honlap is – amely mindent megtesz a civil áldozatok szenvedéseinek bagatellizálására –, 1070 gyermekáldozatot ismer el. Azaz még a Milosevic-párti propaganda szerint is az összes polgári áldozat 19,09 százaléka – minden ötödik polgári halott – gyermek volt. http://www.slobodan-milosevic.org/news/smorg_rcho40110.htm.

[11] Study of the Battle... I. fejezet D pont.

a gyermeki
perspektíva,
a gyermekek tárgyai
és a gyermekek
nyelve jelenik meg

az otthon melegének óhajával és ígéretével, s akikre nap mint nap orvlövészek vadásztak távcsöves fegyverekkel, aknavetőkkel vagy tüzéségi lövegekkel, akik egyik napról a másikra veszítették el anyjukat, apjukat, testvéreiket, barátait, nagyszüleit és egész világukat. Mit jelentett nekik ez az egész? Nem a háború okai, fázisai, részletei érdeklik a kiállítást, nem a szenvedéstörténet részletes, alapos tudományos elemzése, nem a harcoló felek között törekszik igazságot tenni – ezt majd megteszik más történeti múzeumok más kiállításai. Hanem a gyermeki perspektíva, a gyermekek tárgyai és a gyermekek nyelve jelenik meg. A trauma közösségi feldolgozásának egyik lehetősége.

- ¶ A WCM elnémitő múzeum. Az ember döbbenet olvassa a sorokat, bámulja a tárgyakat, és egyre jobban érzi, hogy semmit sem tud a világról. A kérdés nem az, hogy a háborúban megessenek-e borzalmak. Megesnek. Nem egyszerűen a háború gépezete indult itt meg, hanem a kegyetlenség protokolljainak kiötlése és magatartási mintáinak elterjedése. A civilek elleni rablás, erőszak, kifosztás éveken át tartó mindennapisága.
- ¶ A WCM a kiállítássá vált szövegre épül. A múzeum kezdeményezője *Jasminko Halilovic*, aki maga is gyerekként élte túl Szarajevó ostromát, 2010-ben kialakított egy online platformot, ahol fiatal felnőttek rövid emlékezéseit gyűjtötte egybe a háborús gyermekkorról. Több mint ezren küldték el visszaemlékezéseiket. A szövegekből 2013-ban könyv született (*War Childhood*), amelyet szinte azonnal számtalan nyelvre lefordítottak, majd lassanként testet öltött a múzeum eszméje is. A múzeumé, amely egyszerű eszközökkel fogja felidézni a háború ismeretlen arcát.
- ¶ A WCM szövegei modernnek, mai szerzői szövegek. Emlékfoszlányok, mesterkéletlenül billegő, őszinte mondatok. Egyszerű szavak, hétköznapi gondolatok. Egy-egy karéj kenyérről, egy apró csokoládéról, vízhordásról, félnapos sorokról a távoli kutaknál, egy-egy konzervről, gyertyákról, táncvizsgáról, hintáról és táskákról. Aztán viszont lövedékekről és orvlövészekről. Az éhezésről, a hidegről, a sötétségről és a halálról. Visszafogott mondatok keresetlen szavakkal. Mondatok, amelyek között halottak sorjázna, ahogy a piacra vagy

a kúthoz sietve találja el őket az orvlövész golyója, vagy tépik testüket darabokra a felrobbanó akna szilánkjai. A kettéhasadt világ kontrasztja elveszett játékokkal és játékká tett tárgyakkal, a szülők folyamatos erőfeszítésével, hogy fenntartsák a normalitás látszatát, megteremtsék a mindennapok derűjét, oltalmazzák a lehetetlent, hogy ki tudják menteni a gyermekkor perceit a háború perzselő éveiből. A fájdalom, az éhezés, a nélkülözés, a bevégzett pusztítás és a bevégzett halál evidenciájának sorai.

¶ Mi a háborús gyermekkor? – teszi fel a kérdést a kötet és a kiállítás.

A háborús gyermekkor, amikor ahelyett, hogy születésnap ajándékokról álmodoznál, egy újabb születésnapról álmodozol.
Lejla, 1978

'93-ban az öcsémmel találtunk két karamellkockát a régi síruhámban. Az egyiket azonnal elfeleztük és megettük. A másikat eltettük nehezebb időkre. Jelena, 1984

Füлтől fülig vigyorogni, amikor van víz és kenyér. Dzenan, 1984

Emlékszem, azon tűnődtem, hogy Apa puskája, ami a pinceajtón egy kampón lógott, vajon holnap is ugyanott lesz-e? Tarik, 1991

Valahol messze hagytam a szívemet, hogy azokért verjen, akik már nincsenek életben. Samira, 1983

A háborús gyermekkor, amikor az anyád a nappali közepén mosdat meg egy kávésbögréből. Anis, 1983

A bátyám mankókkal, miután egy golyó mindkét lábát átlötte. Selma, 1990

Az érettség ajándékát túl korán erőltetik rád. Mario, 1981

4 hónap anélkül, hogy láttuk volna a napot. Elma, 1984

*Tekintetemmel végigkövettem a lövedéket, amely darabokra szag-
gatta az épületet, amelyben az apám dolgozott. Harun, 1991*

*Egyetlen villanás, a detonáció és Sanjin, Belma, Senad, Almir,
Nihada, Velida, Sinanudin – A gyerekjátékoknak örökre vége sza-
kad. Elma, 1977*

*Nagyapát vártuk, hogy megjöjjön a piacról, sohasem jött meg.
Zlata, 1984*

*A háborús gyerekkor, amikor a suliban beleesel egy lányba, akit
másnap megöl egy gránát. Jasenko, 1977*

*Négyéves voltam. Apám egy városi frontszakaszon halt meg, míg
anyám a húgommal volt terhes. Másnap megszületett a hűgom.
Abdulrahman, 1988*

*Emlékszem az éjszakára, amikor Apa azt mondta: Anya halott.
Aztán emlékszem a szavakra: az Apád halott. Mirela, 1981*

*Anyám a busz padlójára lökött, és a testével takart be, miközben
az orvlövészek tüzeltek ránk. Naida, 1989*

*Kaptam egy egész Mars szeletet és egy egész konzerv Pepsi Colát.
Csak utána mondták meg, hogy Apát megölték. Zlata, 1986*

*Az öcsém kiment, hogy valami zöldet szedjen a papagájunknak,
amikor egy orvlövész egyenesen szíven lőtte. Mindössze 10 éves
volt. Sanja, 1979¹²*

[12] Jasminko
Halilovic:
War Childhood.
Sarajevo 2013.

¶ A kiállítás minimalizmusa éles kontrasztban áll a tartalom drámaiságával. Világos és világosszürke falak, világos padló, egyszerű fehér tárlók egy-egy műtárggyal. A világítás finom spotlámpák sorozata. A teret átjárja a könnyed és barátságos fény. Derűs és oldott hangulatot teremt. A tárgyak: táskák, cipők, csokoládépapírok, naplórészletek, egy-egy játék. Nincs szükség a látvány erős színekkkel, nyers, durva anyagokkal való hangsúlyozására, nincs szükség hangaláfestésre, még

csak fotókra, videókra vagy digitális tartalmakra sem, hogy megértsük a történetek megrendítő és kétségbeejtő mivoltát. Minden tárgy mellett egy-egy történet. Minden történetben elnémitó szenvedés és elszánt élni akarás. Az egyszerű tér, a világos, könnyed installáció lágy dallamába jeges akkordként zuhannak bele az újabb és újabb történetek.

a tartalom teszi különlegessé, s az a mód, ahogyan nem elemzi az egyes évek, hónapok, napok eseményeit, a körülményeket, amelyekben a tárgy és a szöveges emlék kettőssége létrejött és beteljesedett

- ¶ Közismert, a mai kiállítási gyakorlat milyen árnyalt, sokrétű és összetett módon egyszerre forrásként, illusztrációként és kiállítási tárgyként használja fel a szöveget. A WCM kiállítási párosítása a tárgy és emléke között klasszikus megoldás. Önmagában még ebben sem lenne semmi új. A tartalom teszi különlegessé, s az a mód, ahogyan nem elemzi az egyes évek, hónapok, napok eseményeit, a körülményeket, amelyekben a tárgy és a szöveges emlék kettőssége létrejött és beteljesedett. A szokványos történelmi, katonai vagy politikai események forgatagától való távolságtartástól válik különössé. Szarajevó ostroma, a civilek elleni körmönfont és vérszomjas támadások okai és szervezettsége, azaz a megszokott tudományos elemzés ebben a rendszerben mellékes és átléphető, noha nyilván az adja keretét ennek az univerzumnak. S amint láttuk, miként tervezték el, a gyerekek sorait olvasva érzékeljük is, hogyan hajtották végre pontról pontra a terveket.
- ¶ Mégsem az ostrom részleteiről és eseményeiről szól a kiállítás, mert a bemutatott események valódi természete máshol rejlik. Egyik pillanatról a másikra megváltozó gyermeki sorsokról beszélünk, amelyek igazsága önmagukban érvényes, függetlenül a háború egészének értelmezésétől. Gyermeki sorsokról vagy inkább azok lenyomatairól, amelyek tömeges emlékezete maga mintázza újra a történelmi tények sorozatát. Az egyéni tapasztalat manifesztálódásának mindent újrairó és ezért elsöprő mivolta teszi őket érvényessé. Sőt nem csak Szarajevó ostromának 1425 napjáról fogalmaz meg érvényes állításokat, hanem a perspektíva a háborúban megélhető szenvedésekről egyetemesen érvényessé teszi.
- ¶ Történelmi kiállításokban a kontextus részletezése, amely egyre fontosabbá vált az idők során (nyilván nem függetlenül a közös műveltség széthullására adott reflexiótól vagy éppen a finomabb tudás megformálásának igényétől), könnyen

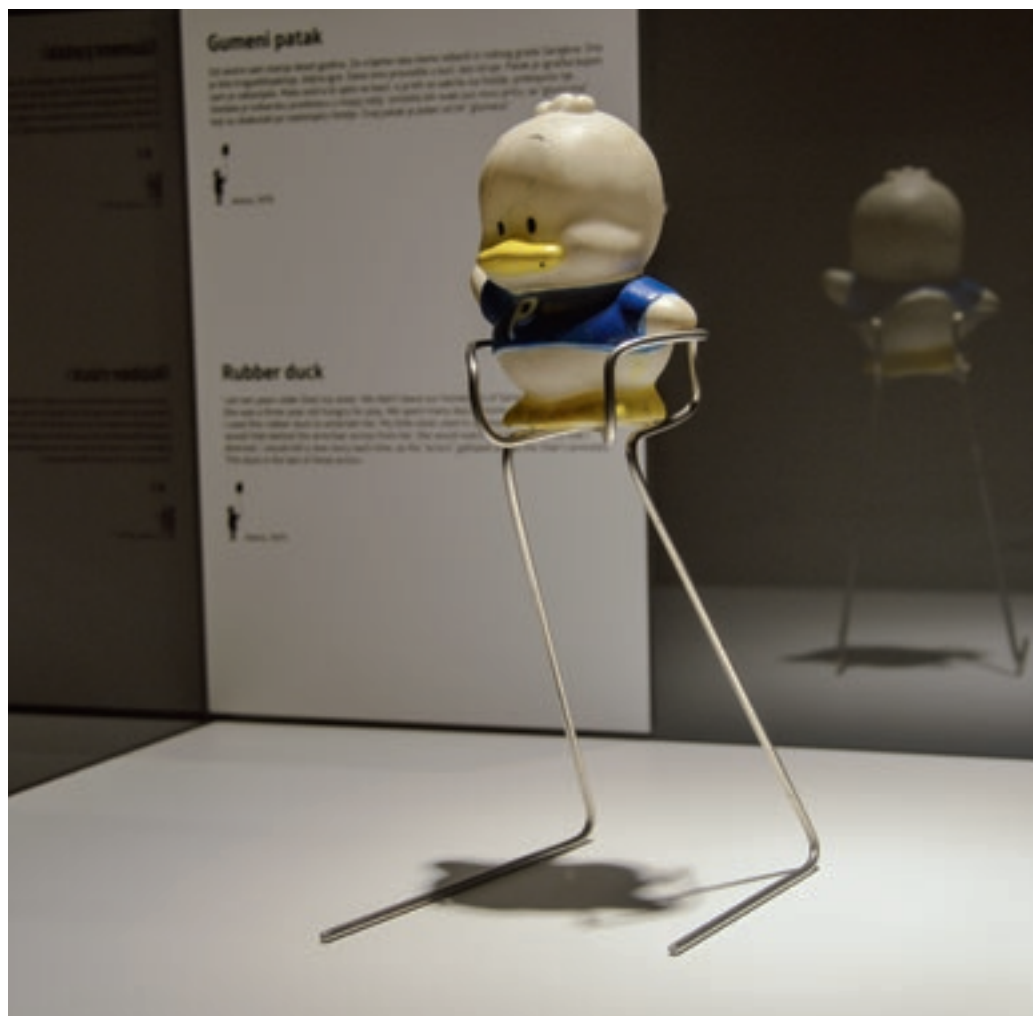

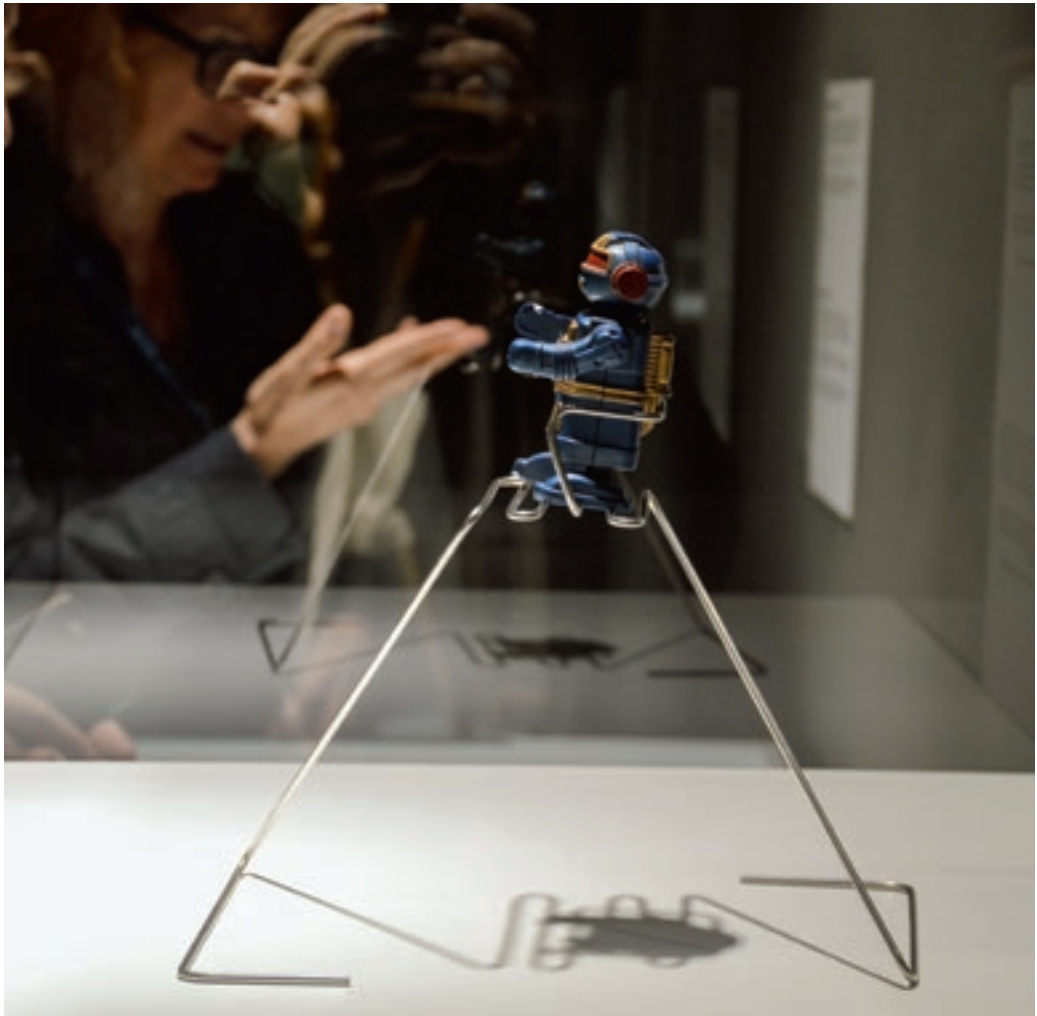
War Childhood Museum
Fotó: Berényi Marianna

War Childhood Museum
Fotó: Berényi Marianna

War Childhood Museum
Fotó: Berényi Marianna

War Childhood Museum
Fotó: Berényi Marianna

*Nem egyszerűen a háború gépezete indult itt meg,
hanem a kegyetlenség protokolljainak kiötlése
és magatartási mintáinak elterjedése.*

eluralja a tárlatokat. Hiába indokolt, hiába elengedhetetlen az értelmező kontextus megrajzolása, néha súlyos árat fizetünk érte. Az ár nem csak a kuratori információk túlbujánzása, alkalmasint az üzenetek követhetlensége s a kuratori vezetés mankójának szükségessége. Hanem ugyanilyen ár a mondanivaló különböző szintű, bár kétségtelenül árnyalt tudást nyújtó relativizálása, annak óhatatlan veszélye. A WCM képlete jóval egyszerűbb, hiszen egy ősi evidenciát állít középpontba: a háború erőszakának kitett gyermekek lelki és testi szenvedéseivel való azonnali érzelmi azonosulást. S ehhez képest teljesen érdektelen a háború okainak, menetének, igazságos vagy igazságtalan mivoltának értékeléséről való kommentár. A gyerekek számára mindez mindegy volt. A gyermeki nézőpont eseményhorizontján az egész háború végtelen kínja és teljes értelmetlensége jelenik meg. Ezt a horizontot pedig a keresetlen mondatokból és a köznapi tárgyakból felsejlő, a gyermeki létet sarokba szorító brutalitástól menekülő ártatlanság jellemzi.

¶ A WCM ezáltal kerüli el azt a szokásos csapdahelyzetet, amelybe az utóbbi évtizedek áldozatra összpontosító emlékezetkultúrájának intézményei kerülnek. Az emlékezet átalakulása, amelyet egy-egy politikai közösség folyamatosan alkot, s amelyben a hősiességre való emlékezést az áldozat diskurzusok, másképpen a hős áldozatra való emlékezést a szenvedő áldozatra való emlékezés váltotta fel,¹³ erőteljesen intézményesített emlékezetkultúrát hozott létre és tart fenn.¹⁴ Ebből a szempontból, azt hiszem, mellékes, mindezt a tudományos világ vagy a politikum kezdeményezi-e. A külsődleges szempontok alapján megvalósított emlékezés (és ennek múzeumi reprezentációja) azonnal emlékezetpolitikává válik, politikai elméleteknek, emlékezetkonstrukcióknak igyekszik megfelelni, egy tágabb közösség identitásának és kohéziójának válik eszközévé. Nyilvánvalóan jogos ez a törekvés, hiszen

*a külsődleges
szempontok alapján
megvalósított
emlékezés (és
ennek múzeumi
reprezentációja)
azonnal
emlékezetpolitikává
válik, politikai
elméleteknek,
emlékezet-
konstrukcióknak
igyekszik
megfelelni, egy
tágabb közösség
identitásának és
kohéziójának
válik eszközévé*

[13] Alieda Assmann: *Rosssz közérzet az emlékezetkultúrában*. Budapest 2016, 189–197. Eltekintek az Assmann által bevezetett harmadik kategória a „saját büntettek” és az „empatikusan elfogadott áldozatok” kategóriájától.

[14] Nem azt állítom, hogy nem indokolt vagy nincs értelme az áldozati szenvedést középpontba állító múzeumok megalapításának és működésének, ahogy azt az Egyesült Államoktól Esztországon, Lettországon, Litvánián, Lengyelországon keresztül Magyarorszáig tartó hatalmas ívben látjuk az elmúlt évtizedekben, hanem pusztán azt, hogy itt más múzeummal találkozunk.

a közös emlékezet adja identitásunk alapját, és egyúttal kifejezi a múzeumok közösségalkotó, közösségformáló és közösségfenntartó aspektusát és szerepét is, tehát szükség van erre a múzeumi megközelítésre. Az emlékezetmúzeum azonban mindjárt veszít is egyetemességéből, abból a lehetőségéből, amelyet a megélt traumák egyetemes emberi mivolta fejez ki.

az áldozatok
nemzetisége,
Bosznia-
Hercegovina
államának
politikai
közösségének
emlékezete nem
játszik szerepet
ebben
a kiállításban

¶ A WCM mondanivalója ezért erősebb. Az áldozatok nemzeti-sége, Bosznia-Hercegovina államának, politikai közösségének emlékezete nem játszik szerepet ebben a kiállításban. Itt csak egy-egy név, egy életkor, a trauma párszavas és egyetlen tárgyban testet öltő megjelenítése számít. A szenvedés igazságtalansága mellett semmilyen további érvre nincs szükség. Az egykori háborús gyermekek sorsközösségének felidézéséhez minden további támpont vagy érvrendszer felesleges, ahogy a múzeum eredeti céljának eléréséhez, az egyéni traumák feldolgozásához sem kell más.

¶ A közösségi múzeumok részvételi és együttműködési gyakorlata, amely a közösség megerősítését, fenntartását és önreprezentációját, másfelől a múzeumi működést tűzi ki célul,¹⁵ a WCM-ben új értelmet nyer. A közösségi múzeumi gondolat általában véve ugyanis – minden erénye ellenére, amelyet egy szűkebb közösség szellemi vagy akár lelki összetartásában meg tud valósítani – igen könnyen a marginalitás érdektelenségébe sodródhat. A közösségi múzeum mondanivalója gyakran a társadalom néhány százalékának, néha nem több, mint pár ezrelékének problémáit fogalmazza meg. Ezekre persze csodálatos kiállítási és pedagógiai programokat lehet szervezni, amelyek megismerése morális vagy tudományos szempontok alapján parancsolóan fontos lehet, a múzeumi reprezentáció mélyebb krízisét azonban, amelyet a nyugati muzeológia évtizedek óta érez, s amely más okokból ugyan, mégis kiváltója volt a *community museum* ideája kidolgozásának, automatikusan nem oldja meg. A mondanivaló egyetemessége és evidenciája önmagában erősíti vagy gyengíti a közösségi múzeum legitimációját.¹⁶ Nem másról van itt szó, mint Claire Bishop radikális múzeumi modelljének egyetlen gesztusban megnyilvánuló megformálásáról: a háborús gyermekek emlékeinek kommentár nélküli múzeumi térbe

a mondanivaló
egyetemessége
és evidenciája
önmagában erősíti
vagy gyengíti a
közösségi múzeum
legitimációját

[15] ...Nyitott múzeum... Együttműködés, részvétel, társadalmi múzeum. Kézirat. Forster Hannah Daisy, Frazon Zsófia et al. Néprajzi Múzeum, Budapest 2018, 86–89.

[16] Bár azt kellene gondolnunk, hogy a múzeumi alkotás megformálásának minősége – ahogy minden kreatív alkotás esetében történik – az egyetlen érvényes legitimációs érv az alkotás katarikus élményének elismerésére. Magyarán, hogy az alkotás működik-e vagy sem, azt nem a történelmi igazság, hanem az „itt és most”, az alkotás befogadásának pillanatában megszületendő élmény adja, a történelmi kiállításokban megjelenített történeteknek azonban mégis sokkal közvetlenebbül kell megjeleníteniük a valóságosan megtörtént események hálózatát.

helyezése aktusáról. „Nem az egy százalék nevében beszélnek, hanem megpróbálják a mindenkori mellőzöttek, kizsáboltak és elnyomottak érdekeit és történeteit képviselni.”¹⁷ Bár hasonló eszközökkel, igaz, teljesen más kontextusban történik mindez, mint a kortárs művészeti kiállítási gyakorlat terén Bishop által vizsgált intézményekben, a WCM pontosan ezt hajtja végre.

[17] Claire Bishop: *Radikális muzeológia.* (Ford.: Sárai Vanda) Magyar Nemzeti Múzeum–ICOM Magyarország, Budapest 2018, 6. és 16–20.

¶ A város hosszú ostroma Szarajevóban minden gyermeket érintett. Ez a város mai 20 és 45 év közötti teljes népességét felöleli. A trauma eleveensége miatt a szarajevói gyerekek számára a múlt és a jövő kibővített jelent alkot. A WCM ugyanolyan radikális módon értelmezi a temporalitást, mint néhány kortárs művészeti múzeum, hiszen megközelítési módként viszonyul az idő és az érték alapvető kategóriáihoz. A szenvedés egyetemessége az esetleges, néha suta mondatok és köznap tárgyakkal történt megjelenítésével az egyedi és konkrét események, egyedi és konkrét érzelmek megfogalmazásával válik egyetemessé. Egyszerre jeleníti meg Szarajevó meghurcoltatását és a háborús gyermekek traumáinak univerzalitását. Eloldja az emlékezés aktusát az intézményi, társadalmi vagy akár tudományos konstrukcióktól, és a kiállítás egyszerűségével és esetlenségével visszahelyezi az emlékezők világába. Ez a visszaadás egyúttal áttemelést is jelent a környezet-től független örök emberi világba.¹⁸

[18] A kiállítást az utóbbi években kitágították Szarajevón túlra, és a világ egyéb háborús zónáiból is kiállítanak gyermekekhez kötődő tárgyakat és történeteket. Ezek egyike a 2007-ben született Yahya története: Apám kölnije. Apám vette ezt a kölnit. Szerette az illatát. Megkérte anyámat, rejtse el valahol, nehogy túl hamar elfogyjon. Egyik nap, munkába menet gránát talált a autóját. Meghalt, mielőtt elhasználhatta volna az egész üveg kölnit. Anyámmal együtt magunkkal vittük, amikor átmenekültünk Libanonba. Amikor egyik szomszédunk átjött látogatába, észrevettem a kölnisüveget, és meg akarta szagolni. Az üveg váratlanul kicsúszott a kezéből, és összetört. Sírva rohantam, hogy megmentsék annyit a kölniből, amennyit tudok, amennyit át tudok tölteni egy másik üvegbe. Bár ez most már egy másik üveg, mégis még érezni apám illatát.

¶ Szarajevó a háborút megelőzően, a nyolcvanas években nyugdíjas város volt. Egyetemmel, iskolákkal, mozikkal és teraszokkal, mecsetekkel, minaretekkel, templomokkal, az Óváros, a Bascarsija ezüst- és rézműveseivel, a Markale piac árusaival és főleg magabiztos öntudattal. Szarajevó most meglepően csöndes. Bár ez a csönd nem az északiak nyugalalmát jelenti. Esténként a Baščaršija teraszain a zsvaj mögött mégis valamiféle csend húzódik. Egy hét alatt nem hallottunk esti, éjszakai veszekedést. A ritka pillanatokban, amikor a piacon, a Bazarban vagy az éjszakában összeszólalkoznak az emberek, mások léptek oda hozzájuk, vagy maguktól kaptak észbe és vettek erőt indulataikon. Meglepő egy balkáni városban. Az ezeken a helyeken mulató fiatalok és középkorúak 25–40 évesek. Az ostrom alatt ők voltak a gyerekek. Emlékeznek az erőszakra.

New York Város Múzeumának Ötödik sugárútra nyíló homlokzata
Forrás: MCNY